

ОСОБИСТІСНО-ЗОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД З ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Характерною особливістю сьогодення є реорганізація системи спеціальної освіти на демократичних, гуманістичних засадах, створення в Україні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами, механізмів для вільного вибору форм навчання дітей, рівня і діапазону їхніх освітніх потреб.

Для дітей з порушеннями слуху потрібно прокласти умовні стежки до світу людей, природи і самого себе. Ці стежки можуть бути різними. Важливо, щоб вони приводили до гармонійного розвитку, позитивного самопочуття, створювали передумови для соціальної та особистісної реалізованості [1].

Один з найважливіших інтеграційних показників розвитку дитини – рівень її мовленнєвої компетенції. Роль володіння мовленням, знання мови важко переоцінити. Опановуючи рідну мову, діти отримують змогу повноцінно спілкуватися, пізнавати навколишній світ, залучатися до скарбниці національної та світової культури, розвивають інтелектуальні здібності (удосконалюють мислення, пам'ять, уяву), що сприяє найповнішій реалізації потенційних можливостей і життєвих потреб.

Формування мови й мовлення є значним стимулом загального психічного розвитку глухих та слабкочуючих дітей, що створює великі можливості для розвитку їх мислення, пам'яті та становлення особистості. Засвоюючи елементи мови, зокрема лексичне багатство, граматичну будову, стилістичні можливості мови, вони вчаться висловлювати свої думки і розуміти інших, будуючи усні й писемні висловлювання, користуючись усним мовленням у будь-якій життєвій ситуації.

Різним питанням, що стосуються мови та мовлення дітей з вадами слуху, присвячена велика кількість наукових праць, методичних розробок, в тому числі і [3,6,7]. Втім, і донині залишається актуальним пошук нових підходів, удосконалення методики навчання мови й мовлення. Практичне розв'язання окреслених питань вважається одним із шляхів соціалізації нечуючої дитини, її інтеграції в суспільство.

Відомо, що розвиток мовлення в дітей з порушеннями слуху пов'язаний з багатьма труднощами, зумовленими не лише специфікою сприймання мовлення оточуючих, а й особливостями формування їхньої пізнавальної діяльності в цілому. Мовлення – найважливіший інструмент пізнання, мислення. Його розвиток у край необхідний для досягнення високих показників опанування основ наук. Сьогодні українські вчені наголошують, що недосконалість мовлення глухих і слабкочуючих дітей, їхнє відставання від однолітків з нормальним слухом значною мірою можуть бути попереджені та ліквідовані завдяки створенню адекватних соціально-педагогічних умов формування інтелектуальної діяльності. Тобто не порушення слуху, а соціальна ситуація розвитку нечуючих дітей є

визначальною у формуванні їхньої пізнавальної діяльності та особистісних рис. Збереження інтелектуальних задатків дозволяє активізувати психічний розвиток дітей, ефективно використовувати “обхідні шляхи”, аби навчити дитину розуміти мовлення та користуватися мовою в усіх її видах і формах.

Фактори, що впливають на стан мовлення дітей з порушенням слуху

Серед факторів, які впливають на розвиток мовлення дитини, що має порушення слуху, як найважливіші виділяємо наступні:

- а) ступінь зниження слуху — чим гірше дитина чує, тим гірше говорить;
- б) час виникнення порушення слуху — чим раніше воно виникло, тим важчим є розлад мовлення;
- в) умови розвитку дитини після виникнення ураження слуху: чим раніше розпочинаються спеціальні заходи для збереження і виховання нормального мовлення, тим кращі результати;
- г) загальний фізичний і психічний розвиток слабкочуючої дитини — дитина фізично міцна, психічно повноцінна, активна, буде володіти розвиненішим мовленням, ніж фізично ослаблена, пасивна, і тим більше, психічно неповноцінна.

Спілкування глухих дітей дошкільного віку з оточуючими дорослими (найчастіше батьками) відбувається за допомогою предметних дій, природних жестів, міміки та інших немовленневих засобів з голосовими реакціями, невіднесеним лепетом. Кількість засобів немовленневого навчання з віком у глухих дошкільників розширюється: стає більше природних жестів, деякі з них діти вигадують самі або навчаються у дорослих. Розвиваються різноманітні погляди, спостережливість, увага до міміки дорослих.

У ранньому віці відмінності у мовленні глухих та дітей з важкою туговухістю не виражені, більш помітні вони стають після чотирьох років.

Слабкочуючі діти відрізняються від глухих тим, що у них навіть без спеціального навчання збільшується кількість слів, хоч і не схожих на слова, якими користуються діти, якічують.

Особливості формування та розвитку словесного мовлення у дошкільників з вадами слуху

Дошкільне дитинство – перший і найвідповідальніший етап розвитку дитини, на якому закладаються основи її психічних якостей та пізнавальних процесів. Саме в цьому віці між дорослим і дитиною встановлюються близькі стосунки. Тож батькам і педагогам належить провідна роль в інтелектуальному розвитку малюка, в пізнанні ним світу та становленні його особистості.

Ще більше від дорослих залежить психічний розвиток дитини з розладом слуху. Вже в перші дні свого життя такий малюк стикається з великими проблемами, головна з яких полягає в тому, що його слуховий апарат не може сприймати багатьох зовнішніх подразників (звуків). Як наслідок - потік інформації звужується.

Значно ускладнюється процес адаптації дитини до навколишнього світу і через обмежені можливості традиційного щоденного спілкування з найближчим оточенням. Особливості психічного розвитку дитини зі зниженим слухом

зумовлюють необхідність створення в дошкільному закладі спеціального корекційно-розвивального середовища. Система загально розвиткової та корекційної роботи спрямована в першу чергу на корекцію вторинних відхилень – розвитку мови і мовлення. Шлях від звуку до оволодіння фразовим мовленням проходить через цілеспрямовану систему роботи з нечуючими малюками.

З метою забезпечення якісного формування мовленнєвої діяльності нечуючих дітей, проводжу підготовчу роботу з ними, в основу якого покладено метод безпосереднього наслідування. Коли усно повідомляю дітям матеріал, вони дивляться на губи і в цей час мимовільно наслідують мовні рухи, рефлекторно повторюють слова-склади. Спочатку це лепетна мова, але і вона сприяє тому, що малеча починає розуміти, що кожний предмет або дія має словесне позначення. При багаторазовому повторенні знайомих слів вони навчаються пізнавати їх по губах людини, яка говорить і промовляти вголос.

Вимова вголос дає змогу контролювати якість мови дітей: виразність, силу голосу, злитність, наголос тощо. Тому заохочую малюків повторювати мовний матеріал, запитання, накази, доручення та інше, поки їх мова не стане достатньо розвинутою, свідомою. Та й після цього доцільно, щоб вони час від часу повторювали слова мовця вголос, це допомагає підтримувати в дітей уважне ставлення до читання з губ того, хто говорить.

Відомо, що в дітей з вадами слуху дошкільного віку увага не стійка. Їм важко зосередитись на чомусь навіть на декілька хвилин. Разом з тим наявність стійкої і тривалої уваги для такої дитини необхідна, вона сприяє успішному встановленню контактів з оточуючими людьми. Спостерігаючи за губами і руками (при дактилюванні) людини, що говорить, нечуючий малюк швидше навчається читати з губ і говорити.

Вихованню уваги у дітей сприяють підготовчі вправи, якими розпочинаю роботу з мови. Вони допомагають виробляють вміння відтворювати прості рухи рук, голови, ніг пальців. Засвоєння таких рухів сприяє оволодінню дітьми дактильною абеткою. Для голови даю такі прості вправи: нахилити голову вправо, вліво, вперед, назад, робити колові рухи головою зліва направо і навпаки; для рук: підняти руки вгору, відвести в різні сторони, сховати за спину, піднімати і опускати по чергово то праву, то ліву руки та ін. Ці вправи можна робити сидячи за столом, стоячи, можна їх поєднувати з рухами ніг.

Діти швидко навчаються відтворювати великі рухи і тоді переходжу до наслідування рухів пальців. Мета цих вправ – підготувати дитину до розпізнавання дактильних знаків, а пальці її – до їх відтворення [3]. Вправи на наслідування малих рухів рук можуть бути різноманітні, наприклад: стиснути пальці в кулак і розтулити; стиснути кулаки, а потім відводити по чергово пальці (спочатку по одному пальцю, потім по два, три, чотири і всі п'ять); розсунути і стулити пальці при витягнутих долонях; імітувати гру на піаніно, трубі та ін.

Роботу з розвитку вміння відтворювати рухи мовного апарата розпочинаю після того, як діти навчаються відтворювати прості рухи рук, ніг, голови, пальців. Спочатку дитина відтворює нескладні рухи мовного апарата. Вона повторює їх за мною, уважно дивлячись на рот. Цю роботу доцільно проводити перед дзеркалом, в якому дитина спостерігає за рухами язика, губ. Слід спостерігати, як малюк виконує вправи, як ставиться до них. Важливо, щоб у нього не знизився інтерес

до виконання вправ. Щоб запобігти цьому, створюю ігрову ситуацію і використовую заохочення чи нагороди, а також чергую різні вправи.

Важливе значення для розвитку словесного мовлення дитини з розладами слуху має спілкування, включене у спільну з дорослими предметну та пізнавальну діяльність. У процесі діяльності намагаюсь зацікавити малюка співпрацею та навчити практичної взаємодії, яка є корисною під час обстеження різних предметів з допомогою тактильних відчуттів, зору, залишків слуху, смаку.

Щоб навчити дитину детально обстежувати якийсь об'єкт, разом з нею послідовно виконую такі дії: спочатку обводжу предмет по контуру пальчиком дитини, потім допомагаю обстежити його поверхню дитячою долонею. Під час обстеження вказую на якусь важливу особливість предмета, фіксую на ній увагу малюка (наприклад, стукаю предмет об стіл біля його вушка; якщо це їстівна річ - даю покуштувати). Іншим разом сама проводжу обстеження на очах у дитини, а потім пропоную малюкові повторити мої дії. Так навчаю дітей елементарних способів пізнання, закладаю основи аналізу, розвиваю сприймання, формую перші уявлення про предмети. А враження малюків від одного об'єкта, отримані через різні аналізатори сприймання, поступово складаються в цілісний образ предмета, на який згодом "накладається" відповідне слово.

Щоб навчити дітей виконувати якусь дію, спочатку виконую її разом з ними. Якщо діти постійно виконують дію за допомогою словесного сигналу, вони одночасно навчаються виконувати дію і засвоюють її словесне позначення. Дуже важливо, щоб ці дії сприймалися в ігровій ситуації. Гра – найбільш притаманна дитині діяльність. Тому саме в ній діти ефективніше засвоюють і різноманітні навички, і розвивають мовлення.

Дитина має насамперед усвідомити, що між предметами, діями і мовленнєвим актом (звучання, артикуляція, емоція) існує зв'язок. Тому чітко, голосно називаю предмети, якими дитина грається, з якими стикається у побуті. Так само називаю і дії (дорослих і самої дитини), спочатку короткими, лепетними словами або словами-звуконаслідуваннями, але обов'язково так, щоб дитина бачила моє обличчя, а саме-губи.

Формування словесного мовлення здійснюється постійно, у взаємозв'язку з організацією життя дітей. Так, слова і фрази, які дитина засвоює безпосередньо у процесі діяльності, сприймаються нею свідомо. Дитина розуміє, що кожне слово означає певну дію або предмет, що завдяки слову вона зможе задовольнити свої потреби й інтереси. Все це сприятиме у майбутньому словесному спілкуванню нечуючої дитини з людьми, які її оточують.

Особливо важливу роль на початковому етапі навчання усному мовленню відіграють таблички. Слова і короткі фрази, записані на табличках, допомагають встановити контакт з дітьми. У підготовчий період виконання дитиною тієї чи іншої дії має передувати показ відповідної таблички. В цей період діти розпізнають слова за деякими зовнішніми ознаками. І вже в цей час фіксую увагу дітей на словах, вчу уважніше розглядати окремі букви, порівнювати їх. Це дає можливість читати і запам'ятовувати прочитане. Починає розвиватися не тільки глобальне сприймання слова, а й аналітичне. Під час навчання глобального читання слів, написаних на табличках, намагаюсь не допомагати дітям зрозуміти їх значення за допомогою відповідного жесту. Адже дитина прагнучиме скористуватися цим легшим засобом спілкування і менше звертатиме увагу на

таблиці зі словами. Це затримуватиме розвиток словесного мовлення дитини з вадами слуху. Жест корисно використовувати, якщо він виступає як доповнення до слова, що сприймається, або є засобом вияву емоційного стану. Але в будь-якому випадку не можна допускати, щоб жест замінював слово. Спілкування має здійснюватись за допомогою усного слова.

З року в рік збільшується обсяг матеріалу, який має засвоїти дитина, збагачується його зміст. Поступово ускладнюється, наближаючись до звичайної, і форма спілкування дитини з оточуючими – від глобального читання табличок із словами до самостійного усного мовлення. З віком розширюються завдання щодо формування мовлення, збільшується обсяг словника, яким має оволодіти дитина, підвищуються вимоги до його засвоєння і використання. Цей процес повільний і складний, але, послідовно і систематично здійснюючи його, можна досягнути поставленої мети: дитина розумітиме мовця, зчитуючи мову з губ, і відповідатиме мовою зрозумілою для інших людей. Формування словесного мовлення дітей з вадами слуху здійснюється не тільки безпосередньо у спілкуванні, а й на індивідуальних заняттях та в процесі навчальної діяльності. Саме поєднання цих двох шляхів сприяє швидкому і якісному засвоєнню мови.

Отже, формування словесного мовлення у дітей дошкільного віку з вадами слуху – це і вивчення одиниць мови для використання їх у мовленнєвій діяльності, й оволодіння умінням, як розуміти словесне мовлення, так і породжувати його, й опанування способами висловлювання думок засобами мови. Л. С. Виготський наголошував: *“Більшість проблем, пов’язаних із глухотою, мають суто соціальну, а не фізіологічну природу”*. У вихованні нечуючої дитини ефективним може бути тільки цілісний підхід, провідним напрямком якого є спеціальне навчання, як основне джерело розвитку в цілому, і зокрема мовленнєвого. Від того, наскільки оптимально воно буде організоване, залежить, як дитина зуміє контактувати з навколишнім середовищем, якого рівня розвитку досягне, а відтак... і якою професією зможе оволодіти в майбутньому. І навіть більше: чи стане вона самостійною людиною, здатною розв’язувати складні життєві питання чи залишиться вкрай залежною від сторонньої допомоги.

Інтенсивний мовленнєвий розвиток, процес удосконалення немовленнєвих видів пам’яті, мислення, уяви виконує компенсаторно-корекційну функцію. Такий підхід створює передумови для розв’язання важливого завдання спеціальної школи – формування і розвиток усного мовлення.

Розвиток мовлення в нечуючих не відбувається спонтанно, самостійно. Його стан визначається не віковими особливостями, а зумовлюється тим педагогічним впливом, який існує, наявністю сприятливих передумов. На ґрунті недосконалих немовленнєвих процесів і мовлення розвивається важко, вивчені слова залишаються «порожніми», не стають інтелектуальним надбанням дитини і не можуть вільно використовуватись у спілкуванні, при словесному оформленні власної думки.

Розвиток усного мовлення у дітей з вадами слуху - це величезний, клопіткий і, на жаль, не завжди вдячний труд, який вимагає не тільки знань і досвіду, а ще й терпіння, любові до них. Але той, хто любить дітей, знає, що найвищою нагородою є посмішка дитини. Без дитячої посмішки світ стає безбарвним, і всі його цінності втрачають сенс.

Список використаних джерел:

1. Боскис Р. М. Учителю о детях с нарушениями слуха / Р. М. Боскис. – М. : Просвещение, 1988. – 126 с.
2. Головчиц Л. А. Дошкольная сурдопедагогика/ Л. А. Головчиц. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 295 с.
3. Кульбіда С.В. Українська дактилологія : науково-методичний посібник. - Світлана Кульбіда. - К.: Педагогічна думка, 2007. - 328 с.
4. Програма розвитку глухих дітей дошкільного віку / 17. 07. 2013.
5. Програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом “Стежки у Світ”. К.: ПНУ імені Івана Огієнка. - С. 54.
6. Kulbida, S. (2007). Mistse Zhestovoyi Movy u Shkoli dlia Osib iz Porushenniamy Slukhu [Role of signed language in the School for Individuals with Impaired hearing]. In V. I. Bondar and V. V. Zasenka (Eds.), Dydaktychni and socialno-psykholohichni aspekty korektsijnoi roboty u spetsialnij shkoli [Psychological issues of correctional work in a special school] (pp.82-84). Kyiv: Aktualna Osvita.
7. Kulbida S.V. (2005) Polipshennia yakosti navchannia hlukhykh ditei shliakhom vykorystannia zhestovoi movy :Dydaktychni ta sotsialno-psykholohichni aspekty korektsiinoi roboty u spetsialnii shkoli. – Naukovo-metodychnyi zbirnyk. – Kyiv, 2005. – S.333 – 337.